

ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ

СРАВНИТЕЛНОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Значителните постижения на човечеството в областта на културата не са резултат от изолирани творчески процеси сред отделните народи. Народите, и тогава, когато са градили стени като китайската, са общували помежду си: те използват и асимилират ценности, създадени от други народи, развиват свое и заето по-нататък и сами предлагат завоеванията си в областта на културата на други народи. Така с общи усилия се е градила и се гради общочовешката култура.

Литературата си народите творят по същия начин: от една страна, върху нея слага отпечатък племенният, народностният или националният гений; от друга страна, обаче се използват и развиват литературното наследство на човечеството и множество прояви на разноезичната съвременност; творейки по тоя начин литературата си, един народ прави своя влог в световната литература, като предлага произведения и на чужди читатели и влияе и върху чужди автори.

Дължим да отбележим, че националното своеобразие на отделните литератури не е пречка за разнообразни влияния във всички посоки. Литературните взаимодействия обогатяват литературите, допринасят за по-бързия им растеж, досегът с чуждото произведение често е досег на огниво до кремък. Литературните взаимодействия са особено характерни за нашата съвременност поради засиленото общуване между народите, масовите преводи на литературните произведения от един език на друг, изучаването на чужди езици като необходима съставка на съвременното образование.

При това положение литературознанието не би могло и не би трябвало да се ограничи във фактите и процесите само на една отделна литература. Дори, изолирайки тези факти и процеси, то не би могло да ги представи в пълна и правдива светлина, да стигне до всичките им първоизвори и до онези ручейчета, които увеличават течението на общия поток, и да проследи цялото им значение, ако те преминават и в други литератури. Изолираното разглеждане на литературите, техните периоди, автори и произведения не дава възможност да се разкрият голям брой явления, процеси и закономерности, които стават явни само ако се съпоставят явленията, процесите и закономерностите в няколко литератури. Явленията получават яркост, величина и релеф при сравнение с подобни явления.

Изучаването на литературата, което обгръща общото литературно развитие с многообразните отношения между отделните национални литератури, е било задача на крупни литературоведи в миналото, познаващи много литератури и езици. Сравнителното литературознание се

налага като научна дисциплина от редицата значителни появи и от въвеждането му в множество университети, макар и да не е дефинирано със същия термин.

Отделни работи със сравнително-исторически характер се появяват още през XVIII век. За родоначалник на сравнително-историческото изучаване на литературата обикновено се смята немският класик Хердер. Не може обаче да се каже, че Хердер пръв изучава литературните явления сравнително, защото такова изучаване се среща и преди него. Така Волтер стига до идеята за развитието на литературата като световен процес, което показва, че той е изхождал в своето наблюдение от повечето литератури.

Сравнителното историческо литературознание процъфтява през XIX век, успоредно и във връзка със сравнителното езикознание. В Германия, Англия и Русия се създават няколко школи: митологическата, която обяснява сходството на мотиви, теми, сюжети в литературата на известен кръг народи с общия им живот в прародината; антропологическата, която обяснява сходните мотиви със „самозараждане“, поради преминаването на човека през едни и същи „стадии“ на развитие във всички страни и поради сходни условия на живот; миграционната, която търкува сходните черти и мотиви с миграцията на фолклорния и книжовен материал, със заимствуванията и влиянията.

Добре известен и у нас с изучаването на сходните литературни явления в светлината на заимствуванията е руският литературовед Александър Веселовски. На такова разглеждане на литературните явления не е чужд и великият Белински¹. Сравнително-историческото изучаване на литературата възприе видният наш литературовед проф. Ив. Шишманов. Неговото голямо изследване „Песента за „мъртвия брат“ в поезията на балканските народи“² обхваща широко фолклорен и книжовен материал на доста голям брой народи и съдържа интересни и богати наблюдения и изводи. И проф. Боян Пенев, изследвайки развитието на българската литература и някои славянски литератури, привлече материал за изследването на ред въпроси от чуждите — славянски и неславянски — литератури.

Изобщо сравнително-историческото литературознание в миналото отбелязва значителни постижения. Издирени бяха многобройни общи мотиви, теми, сюжети, особено във фолклора и старите (средновековните) литератури и бе потърсено обяснение на сходните им черти. Бяха разкрити ред първоизточници на по-малки и по-големи автори. Бяха осветлени моменти от националните литератури във връзка с моменти от развитието на световната литература.

За сравнително изучаване на литературата се манифестират в ново време голям брой литературоведи на Запад, създали цяла насока в литературознанието — „компаративизъм“ или „компаративистика“, организирани в дружества, групирани около списания, издаващи библиографии и т. п.³

¹ Сравни Н. К. Гудзий, Сравнительное изучение литератур в русской дореволюционной и советской науке, Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка, 1960, т. XIX, вып. 2, стр. 117 сл.

² Отпечатано е в Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, т. XIII—XV, 1896—1897.

³ Сравни Р. М. Самарин, Современное состояние сравнительного литературоведения в некоторых зарубежных странах, Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка, 1959, т. XVIII, вып. 4, стр. 334 сл.

„Сравнителната литература се радва понастоящем във Франция на една слава, колкото насърчителна, толкова и обезпокояваща — пише известният френски литературовед Ж.-М. Каре¹. Повече от 200 дипломни работи от тая област са регистрирани в Сорбоната от Освобождението“ (т. е. за около 5 години).

Според нас не толкова големият брой на изследователи и изследвания в тая област на литературознанието е „обезпокоителен“. „Обезпокоителни“ са методологията и целите, които лягат в основата на сравнителните изследвания.

Така буржоазният компаративизъм не разкрива процесите на литературното развитие с техните закономерности, не обяснява появите като закономерни, необходими, исторически обусловени, не държи сметка за специфичните условия, които пораждат дадено литературно явление, а спира поглед само върху чисто външното сходство на литературните явления и изследва повече или по-малко случайното — влиянието, тласъка отвън, чиито обусловеност и закономерност също не го интересуват. Не може да се каже, че компаративизмът е разработил и методологическите принципи, от които се нуждае всяка наука. Като придобивка за науката, той е натрупал само голям брой факти, някои извънредно ценни, но неприведени в система, не насочени към общо-валидни изводи, задължителни за всяка наука. Идеалистическият разбиране на явленията не дава възможност дори за какви да е правилни изводи, с оглед макар да се намери мястото на даден факт в системата на науката. Не може да се каже, че не се правят изводи, но често те имат твърде малко общо с науката. С издирените факти и направените изводи така очертанятият компаративизъм, бидейки буржоазно направление в литературознанието, често обслужва капиталистическия строй от епохата на империализма, включвайки резултатите си в космополитизма и безидейността като принцип в изкуството, култивирани от идеолозите на буржоазията. Не постъпателното развитие към по-висока обществена форма е в центъра на вниманието на буржоазните компаративисти. Те трупат материал, който да отвлече погледа от дълбоките процеси на прогресивното развитие и от разтърсващата идейност на големите литературни произведения, отразяващи живота с неговите противоречия и борби. Буржоазният компаративизъм подменя традициите на националната култура с чужди традиции, противоположни на интересите на народа, стреми се да заличи националната самобитност за целите на империалистическата агресия.

Ето например как е осветлено делото на най-големите руски поети в труда на водещия представител на компаративизма П. Ван Тигем „Литературна история на Европа и Америка от Възраждането до наши дни“:

Пушкин израства под изключителното влияние на френската литература — блестящ, духовит и присмехулник. . . Той започва да имитира Волтер в „Руслан и Людмила“. . . После той открива Шекспир и Байрон — неговият гений придобива широта. . . „Евгений Онегин“, неговият шедевър, е дълга модерна поема. . . , в която е очевидно подражанието (имитацията) на „Дон Жуан“ от Байрон. . . Пръв, и по-добре от всеки друг, той умее да влесе интимно вдъхновенията и изкуството на западните поети в народните традиции, в атмосферата на стара Русия.

¹ В предговора към книгата на М.-Fr. Gu y a r d *La littérature comparée*, Paris 1951, стр. 5.

(В областта на прозата и на фиксирането на руския език) Пушкин дължи много на западните автори.¹

Непосредствено след характеристиката на Пушкин следва характеристиката на Тютчев. Тя започва със съобщението, че поетът е живял шестнадесет години в Мюнхен и че дължи много на немските поети.²

Поради ранната си смърт Лермонтов само започва да се освобождава от „извънмерното“ влияние на Байрон. Неговата поема „Демон“ „имитира“ Байрон, Моор и особено „Елоа“ на Вини.³

Нека оставим на страна методологията на изследователя, който като не изследва конкретно-историческите условия, в които възниква творчеството на разглежданите писатели, никога няма да стигне до социално-историческите процеси в историята на руската литература. Да се спрем само на въпроса каква представа дава той за руската литература.

Изучавайки по „Литературната история“ на Ван Тигем руската литература, човек би останал с убеждението, че няма „велика руска литература“, а има само една провинциална литература, която не би съществувала без Западна Европа. Както е представена, тя оставя впечатление на бедна „храненица“ и като такава не може да не бъде мършава, не може да решава сама въпросите на художественото творчество и на развитието, трябва да върви подир господарите си, които я подхранват, и не само тя, но и народът, който я създава.

Българската поезия и изобщо литература е „осветлена“ по същия начин. В нейното начало са поставени Раковски и Вазов. „Горски пътник“ на Раковски се определя. . . като байронична поема! Вазов добре е определен като „национален поет на своята страна“, но малко по-долу за него се казва, че е „повече асимилатор, отколкото оригинален творец“.⁴ В друг отдел („Модерна епоха: от идеалистическата реакция до настоящия час“) се характеризират още трима български поети: Пенчо Славейков, Кирил Христов и П. К. Яворов. За Пенчо Славейков се съобщава, че е прекарал шест години в Лайпциг, но все пак немското влияние върху него не било изключително; той представлял в своята страна големите западни течения. Яворов подражавал отначало русите, после Бодлер, Верлен и Метерлинк.⁵

Ботев не е поменат. Навярно поради това, защото не е повлиян от западните писатели. Не са поменати и нашите критически реалисти — Алеко Константинов, Елин Пелин и др. Това прави впечатление особено като се вземе предвид, че е охарактеризиран Кирил Христов. На компаративистите са особено мили крайният индивидуализъм и естетизъм, но не и реализмът, който твърде много е закотвен в родната почва.

Най-хубави думи са казани за Пенчо Славейков, навярно затова, защото „представя в своята страна големите западни течения“. Не-обикновена похвала е получило не друго негово творение, а книгата му „На острова на блажените“; тая книга била единствена по рода си в световната литература: „без пример другаде“. Трябва да се смята, че тя е българският влог в световната литература.

¹ P. Van Tieghem, Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours, Paris 1946, стр. 180 сл.

² Пак там, стр. 181.

³ Пак там.

⁴ Пак там, стр. 248.

⁵ Пак там, стр. 345.

За нас е ясно, че както големите руски, така и големите български писатели не могат да се разглеждат като длъжници на някоя чужда литература, на някой чужд писател или като имитатори на техните произведения. Пушкин, Вазов и т. н. се включват в световния историко-литературен процес и поради това творчеството им носи черти на различните насоки в световната литература. Да се включат в световния историко-литературен процес е не само тяхно право, това е необходимо за тях, защото и литературите, на които те са първенци, се включват в световната литература.

Във вълните на компаративизма у нас бе заплувал някогашният доцент от Софийския университет по френски език и литература Петър Христофоров. В голямата студия на Христофоров „Творческото развитие на Иван Вазов“¹ развитието на Иван Вазов като поет е представено като прелитане на суха ципокрила пчелица от цвят на цвят, събираща своя мед в ливадата на нашата, румънската и френската поезия. Като че ли Вазов не живее живота на нашия народ, не черпи жизнени сили от него, а само чете и заучава като добър ученик чужди стихове — от П. Р. Славейков, Парни, Василе Александри.

Безплодността, повърхностността, заблудите и реакционната идеологическа насоченост на буржоазния компаративизъм бяха довели не само до неговото отричане като област на литературознанието, но и до известно отрицателно отношение към сравнителния метод в литературознанието. Безплодността, заблудите и реакционната насоченост на буржоазния компаративизъм обаче трябва да ни доведат не до снемането на сравнителния метод от литературознанието, а до неговата реабилитация, до неговото развитие, до превръщането му от проста съпоставка в действително научен метод, в марксистко-ленински подход към явленията на литературната действителност. Като отхвърляме буржоазния компаративизъм, ние получаваме задачата да създадем марксистко сравнително литературознание.

Преди всичко нека установим термина на литературоведската дисциплина, която ни занимава. Изучаването на литературата с оглед на общото литературно развитие и на другите литератури, автори и произведения се е водило под различни названия: „обща литературна история“ (allgemeine Literaturgeschichte), „световно литературознание“ (Weltliteraturwissenschaft), „сравнителна литературна история“ (vergleichende Literaturgeschichte), „сравнителна литература“ (littérature comparée, comparative literature), „сравнително литературознание“ (сравнительное литературоведение²).

„Общата литературна история“ и „световното литературознание“ обхващат по-широк кръг явления, използват между другото сравнителния метод, надхвърлят границите на оная литературоведска дисциплина, която

¹ П. Христофоров, Творческото развитие на Иван Вазов. Ранни влияния, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, т. XL 1943—1944, стр. 1-240.

² Във връзка с дискусиата по проблемите на взаимовръзката и взаимодействието на националните литератури, подготвяна в Института за световна литература на Академията на науките на СССР, акад. Н. И. Конрад е прочел доклад на общото събрание на Отделението за литература и език на Академията с надслов „Проблеми современного сравнительного литературоведения“, сравни Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка, 1959, т. XVIII, вып. 4, стр. 315 сл.; срв. още посочената статия на Р. М. Самарин, Современное состояние сравнительного литературоведения в некоторых зарубежных странах.

в случая ни интересува. „Сравнителната литературна история“ обръща погледа на изследователя повече към миналото; тъй като обаче извънредно важна задача на литературоведа е изследването на съвременната многонационална съветска литература или на съвременната социалистическо-реалистична литература, или на съвременната прогресивна литература в капиталистическите страни, не би трябвало да слагаме акцента върху миналото развитие. Терминът „сравнителна литература“ като термин е неточен, най-малко неясен: не отбелязва научната дисциплина — дял от литературознанието; самата литература не е сравнителна, тя се изучава сравнително. Струва ни се, терминът „сравнително литературознание“ най-добре улучва същината на един дял от литературната наука със свой предмет и със свой метод на изследване.

Разбира се, много по-важно е да определим предмета, обсега и специфичния метод на сравнителното литературознание, за да се види, че то има своя област, че представя отделна научна, литературоведска дисциплина. Понеже действително представя такава дисциплина, леко се поддава на дефиниране, което може да гласи така:

Сравнителното литературознание изучава сравнително литературните явления; сравнителното литературознание изучава международните литературни отношения в миналото и настоящето. Специфичният метод на изследване на сравнителното литературознание е сравнително-историческият.

Сравнителното литературознание е само дял от общото литературознание, не се покрива с него и няма право да го подмени, каквато тенденция се забелязва в ред трудове и периодични издания на компаративистите. В случая не е излишно да се припомни предупреждението на Александър Веселовски, според когото приложението на теорията за литературното заимствуване трябва да се ограничи, като се обясни жизненото явление преди всичко от неговото време и от самата тая среда, в която то се проявява, и само тогава се прекратят границите на сравнението, когато най-близките условия не дават удовлетворителен отговор на изследователя.¹

Задачите на сравнителното литературознание трябва да се поставят по-ясно, отколкото е правено това досега, особено като се вземе под внимание, че нашата съвременност поставя пред тоя дял от литературознанието нови, важни въпроси за разрешение. Сравнителното литературознание не може да превърне литературоведа в „иманияр“, чиято сполука на научен работник е да открие влияние. То разкрива взаимовръзки и влияния, с оглед решението на проблемите на литературното творчество като специфично идейно-художествено явление, с оглед решението на проблемите на цялостното художествено развитие, на общия литературен процес, както и на духовното общуване между народите.

Чрез сравнителното изучаване на повече литератури, автори и произведения, като изхожда от общите закономерности в световния литературен процес и в творчеството на повече автори, благодарение на познанието, което може да се получи от изучаването на повече литератури, литературоведът си поставя задачата да стигне до закономерностите в

¹ А. Н. Веселовский, Сочинения, т. XVI, Москва — Ленинград 1938, стр. 16; Н. К. Гудзий, посочената статия, стр. 118.

развитието на националната литература и в творчеството на изследвания автор.

Издирването на литературния контакт обаче остава все пак важна задача на литературоведа. Литературният контакт е един факт от немаловажно значение. Достатъчно е едно чуждо произведение да „повиши температурата“ на един автор, за да представя тоя контакт интерес за литературоведа, който изследва творческото развитие на един автор, психологията на творчеството изобщо или духовното общуване между два народа. Както добре отбелязва съветската авторка И. Неупокоева, без изучаването на литературните контакти не може да се изучи взаимодействието между литературите на разните народи.¹

Изучавайки литературното въздействие, сравнителното литературознание решава най-напред въпроси от психологията на творчеството. Ред процеси в тая област не могат да бъдат изяснени, без да се проследи литературното влияние. Влиянието играе голяма роля във възникването и развитието на творческия процес.

Влиянието се явява поради общи идейно-естетически стремежи. Но те могат и да отсъствуват. Чуждото влияние най-често оформя смътната идея на повлияния автор. Авторът получава помощ да изрази своята идея, импулс да я превърне в елемент на поетическо творчество, организационна схема, за да я издигне от хаотична и безформена маса в стройно, органически свързано цяло със свое съдържание и форма. Влиянието у възприемащия автор е един процес, чийто анализ води литературоведа не само до углъбяване в психологията на творчеството, но и до решение на въпроса какво, защо и как въздействува.

Важен въпрос за литературоведа е какви форми получават взаимодействията. Техният характер води борба с навиците и вкусовете, психологията и традицията в повлияната страна. Но влиянието, ако не е просто заемка, представя тласък в творческия процес и получава разнообразни и противоречиви форми. Поради своя вътрешен живот и творческата си обстановка в широкия смисъл на думата писателят преработва възприетите елементи понякога дотолкова, че търпеливото изследване дори не е в състояние да ги открие и само авторовата откровеност ги прави явни. Такива случаи са ни познати например от изповедите на Вазов.² Авторът може да стигне дотам, че да се противопостави на влияещия писател.

Може би не толкова психологията на творчеството, колкото теорията и историята на литературата се интересуват от изследването на различните форми на литературните взаимодействия: заимствувания, подражания, преработки. Началото на новобългарската повест например мъчно може да се осветли, ако не се установи какво и как се „побългарява“, откъде се засма и по какъв начин се преработва. Изследването на автори като П. Р. Славейков, които използват при творчеството си чужди произведения, се нуждае от сравнителното литературознание, за да се проследят не само техните източници, но и посоките на идейно-естетическите

¹ И. Неупокоева, Проблема литературных связей и взаимодействия, Вопросы литературы, 1959, кн. 9, стр. 118.

² Ив. Д. Шишманов, Ив. Вазов, спомени и документи, София 1930; Т. Габровски, Поетическа биография на Ив. Вазов до 20-годишната му възраст (Написана при сътрудничеството на поета), София, 1920.

им търсения и възплъщания.¹ Новият естетически идеал изобщо често е плод на взаимодействието.

Ако психологията на творчеството се интересува от решението на проблемите на влиянието като психичен процес, то историческата поетика и литературната история изобщо се интересуват от изследването на новите форми и идеи, които обогатяват една литература въз основа на взаимодействията ѝ с чуждите литератури, както и от проучването на въздействията на чуждите писатели и литератури върху литературния процес.

Форми и идеи преминават сравнително лесно от една литература в друга. Трубадурската лирика например, чиято родина е Южна Франция, процъфтява в дубровнишко-далматинската литература през XV—XVII век, намирайки тук благоприятна почва за развитие. Известно е, че за своя „Сид“ Пиер Корней е бил обвинен в плагиат, защото е заел чужд сюжет — на испански автор. Критиката принуждава най-големия полски комедиограф Александър Фредро да престане да публикува своите комедии и да ги предлага в театрите, обвинявайки го в несамостоятелност при изграждането на образите и създаването на комедийните конфликти. Като оставим на страна куриозното в случая и вземем под внимание, че и дубровнишките лирици, и Корней, и Фредро създават произведения трайни през вековете, става явно, че чуждите форми и идеи са оплодотворили творчеството на приемащите влиянието автори и приемащите влиянието литератури. Литературоведът, който изучава основно литературата и си поставя задачата да разкрие нейните източници и развитие, не може да мине безразличен край това „оплодяване“ на автори и литератури.

Сравнителното литературознание от миналото най-често е проследявало проникването (приемането, рецепцията) на един писател в чужда литература или заетите и общи мотиви и сюжети в две или повече литератури.

В чужди литератури проникват много писатели. Проникват не само най-крупните представители на световната литература, но и по-малко значителни писатели, някои защото са засвидетелствували известни открития в словесното творчество, други защото са станали модни, трети защото при различни случаи са преминали границите на родната си литература.

По общо правило обаче един народ взема от другите народи това, от което се нуждае, което му е близко. Както изтъква Хр. Ботев, по негово време — време на все още не особено висока литературна култура у нас, на робство и националноосвободителни борби, българският народ не се е нуждаел от Гьотевия „Фауст“. Може би още по-малко би препоръчал Ботев повестите и разказите на неизвестния днес в родината си Кристоф Шмидт. Но сантименталният читател на епохата от гражданската класа е търсел произведенията на тоя именно писател и на български биват преведени и издадени почти две десетици негови произведения в едно сравнително ранно време, така че със своите повести Кристоф Шмидт проправя пътя на българското разказно изкуство.

Преводната литература се включва в развитието на дадена литература. Изучаването на нейната рецепция в една страна не може да не заеме значително място в интересите на сравнителното литературознание.

¹ Сравни Б. Пенев, П. Р. Славейковата преводна и подражателна поезия, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, кн. LXVIII 1906; моята работа П. Р. Славейков и Ян Неруда, Сборник за 70-годишнината на проф. Ф. Волман, Прага, 1958.

Влияят обикновено крупни писатели. Те влияят както в своята среда, така и в чужда среда с идеите и художествените си похвати. Шекспир например е влиял в Германия не по-малко, отколкото в Англия, поради което е бил наричан „континентален“ писател, т. е. писател не на Британския остров, а на Европейския континент. Няколко десетилетия вече най-влиятелният поет в световната литература е Маяковский. Но трябва да се отбележи, че Маяковски не влияе върху всички поети, а почти изключително върху прогресивните и революционните. Въздействието на един писател може да бъде по-дълготрайно или ограничено по време. Ако един Виктор Юго например е влиял някога върху Вазов, той отдавна вече не оказва влияние в нашата литература.

Очевидно, за да има творческо общуване с един писател, нужни са съответни условия. Литературоведът трябва да ги вземе под внимание. Освен това той трябва да проучи с коя страна на своето творчество въздейства най-вече чуждият писател.

Как, защо, колко дълго един автор се приема в чужда среда, как и защо се чете и влияе и колко дълбоко прониква, колко време се задържа — това са въпроси, на които сравнителното литературознание търси отговори.

Проучването на общи сюжети и мотиви е задача, която може да се решава с оглед на самостоятелното им възникване или на възникването им поради взаимодействие. Така, ако двама писатели изобразяват една и съща действителност, едно и също събитие, един и същ герой — например историческо лице, ще се окажат значителни сходства в техните произведения. Нека си припомним романа „В зори“ на полския писател Зигмунт Милковски. Милковски е почерпил материала си от освободителната борба на българския народ, т. е. от същата епоха, която е обрисувал и Иван Вазов в „Под игото“. В двете произведения някои герои и епизоди имат толкова сходни черти, че Боян Пенев заговори за влияние на единия писател върху другия — на Милковски върху Вазов.¹ Оказа се обаче, че двата романа излизат в едно и също време, така че всяко влияние на единия върху другия е изключено.

По-друг е случаят с Михалаки Георгиев и отношението му към сръбския разказвач Лаза Лазаревич. Поради близост в изобразяването от него бит и герои с бита и героите, изобразени от Лаза Лазаревич, той попада под влиянието на сръбския писател, което на места стига до пълна зависимост.

За литературоведа са интересни и двата случая. В единия случай констатираните общности и различия характеризират мирогледа на двамата писатели, тяхното познание на действителността, техния творчески натюрел, течението, на което те принадлежат, целите, които са преследвали. Във втория случай за литературоведа е интересно до каква степен заетите образи, мотиви и сюжети са плодотворни за заемащия автор и приемащата литература. Може авторът само да е запалил своето вдъхновение с искрата, която се е получила, като е ударил своето огниво в кремъка на чуждото произведение. Но вместо искри той може и да е откъртил значителен къс, който е взидал в своята постройка. Литературоведът може да направи своите изводи за творческия дар на заемащия писател, за силата на влиянието на въздействащия писател, за духов-

¹ Б. Пенев, Полско-български сношения, Сборник Полша, България и Славянството, София 1923, стр. 92.

ната връзка между двамата, за близостта в бита и характерите на два народа, за степента на общуванията между тях, за плодовитостта на тези общувания и пр.

Когато взаимодействията между две литератури са големи и много, те могат да доведат до нови насоки в литературния процес, до нови процеси и закономерности в развитието. Ето защо от изследването им се интересува особено историята на литературата. Така връзките на българската литература с руската от 30-те години на XIX век имат решително значение в нейния нов път на развитие. Българската литература използва от руската технически средства, например развитото тоническо стихосложение, в досег с руската разширява поетическия си свят, като усъвършенствува своята образност, заживява с нови поетически идеи и представи. Тя придобива своята народност и своя реализъм, като се учи от руската. В случая контактът на българската литература с руската играе голяма творческа роля, българската литература не „имитира“, макар че има и такива случаи, а получава импулси да търси сама по-големи ценности, да се стреми към по-голяма пълнота и съвършенство, да използва поетическите богатства на нашата среда — в широкия смисъл на думата — и нашия език. Тя получава импулси за бързо развитие, да догони онова, в което е изостанала.

Особено много взаимодействия може да разкрие сравнителното литературознание в наше време поради единството на литературните процеси в ред литератури. Имам предвид сходството на литературните процеси в многонационалната съветска литература, в сръбската и хърватската литература, в литературите на народи, употребяващи едни и същи литературни езици — североамериканската и английската, испанската и южноамериканските, португалската и бразилската и пр.

Многобройни литературни явления могат да бъдат разкрити само ако се разгледат във връзка с общото литературно развитие на народите в света. При тяхното изучаване трябва да се прибегне задължително и към сравнително-историческия метод. Има писатели, които са станали световни и тяхното влияние не само се чувства навсякъде, но те бележат моменти в литературното развитие на човечеството: Данте, Шекспир, Гьоте, Пушкин, Балзак, Толстой, Горки, Маяковски. Очевидно, ако изхождаме само от националната традиция на една литература, няма да разкрием при изучаването ѝ един важен факт: мястото в общото развитие и влиянието на един Шекспир, на един Толстой, на един Горки и др. От друга страна, можем ли да смятаме, че Данте, Шекспир, Гьоте, Пушкин, Балзак, Толстой или нашият Ботев, колкото и да са отличени с талант и вдъхновение, са създавали своите безсмъртни произведения, като са изхождали само от някаква локална книжовна традиция? Христо Ботев създава наистина своята неподобна по своята оригиналност, по своя „български дух“ поезия в една определена епоха от нашето развитие: неговата поезия е тъй могъща, защото носи мълните на революцията, която достига своя връх с Априлското въстание от 1876 г.; национална по форма, тази поезия черпи богатството си особено от неизчерпаемата съкровищница на българското народно творчество. Но същевременно Ботев намира поетичния, идейно-емоционален език за своето революционно напрежение и в контакт с великата прогресивна, демократична и революционна руска литература — поезията и литературата, които създават декабристите, Пушкин и Лермонтов, съвременните руски революционни демократи. Можем да кажем, че чрез великата руска литература Ботев

усвоява онова общочовешко литературно наследство, което му помага да се издигне на равнището на световната литература; българската литература още не е била в състояние да му даде това наследство.

Закономерно възникващите литературни течения — класицизъм, романтизъм, критически реализъм, символизъм, социалистически реализъм, изследвани със сравнително-историческия метод на сравнителното литературознание, се разкриват пред литературоведа по-пълно и многогранно, със своята същност и своите особености, със своите доминиращи идеи, сюжети и образи и със своята специфична поетика и литературна техника. Няма никакво съмнение, че взаимовръзките и взаимодействията играят при тяхното възникване голяма роля. Това е съвсем ясно, ако се проследи например развитието на класицизма в европейските литератури. Колкото и в опошлена форма да се явява в творчеството на сръбския писател от XVIII век Йован Раич, влиял и върху български писатели от XVIII—XIX век, той носи черти от класицизма на Корней и Расин.

Приемащите литератури използват заетите елементи, за да развият оная страна на оформяното от тях течение, от която най-вече се нуждаят. Така литературите на поробените славянски народи развиват през XIX в. революционния романтизъм. Колкото и байроновско да има например у героя на полския поет-романтик Юлиуш Словацки Кордиан от едноименната драматическа поема, той в края на краищата е полски революционер, който дълбоко изживява трагедията на поробена Полша и се опитва да извърши атентат срещу цар Николай в момента, когато се коронясва за полски крал.

На всеки образован човек е известно, че и литературните жанрове — поема, роман и драма, са резултат от продължително развитие на литературата на голям брой народи, на почти всички културни европейски народи. В такъв случай обаче възможно ли е да се изучат поемата, романът и драмата в границите на една литература, която при това няма традициите на големите европейски литератури? Тяхното пълно и подробно изучаване подпомага сравнителното литературознание.

Сравнителното литературознание може да съпоставя явления и течения, без да е нужно да се изучават непременно литератури, които се намират в една или друга връзка помежду си. Могат да се изучават явления, възникващи независимо едно от друго, но в еднакви условия; могат обаче да се изучават и явления, възникващи в различни условия. В този случай сравнителното литературознание посочва типове творчество, писатели, произведения, форми и т. н. и разновидностите на едни и същи течения у различните народи. С това сравнителното литературознание е в състояние да обогатява с нови наблюдения и изводи теорията на литературата. Могат да се изучават пътищата, които преминават различните литератури. С това литературната история ще получи от сравнителното литературознание нови закономерности в литературното развитие. Изучавайки различните литератури, сравнителното литературознание ще разкрие какво ново внася всеки народ в световната литература. То ще разкрие както завоеванията на националните литератури, така евентуално и тяхната изостаналост и ще им покаже накъде трябва да се отправят, за да догонят онова, в което са изостанали.

Литературоведът, който работи в областта на сравнителното литературознание, в края на краищата може и трябва да постави комплекса от литературни явления, с които се занимава, или един автор, или дори

цията литература в светлината на световния литературен процес. Само така би станало например явно единството на световния историко-литературен процес; бихме оценили приноса на една литература в световната литература; бихме установили универсалността във възгледите и книжовната продукция на Средновековието, монолитността на Европейското възраждане или класицизма като общоевропейско литературно течение; бихме могли да проследим пълно и широко зараждането и развитието на жанровете; бихме разкрили световното значение на един крупен автор — Шекспир, Толстой, Горки; убедително бихме разкрили гибелта на упадъчната литература и изобщо литературата на империализма и движението на световната литература към социалистическия реализъм.

Особена стойност има сравнителното литературознание с това, че е в състояние да направи явни факторите, които способствуват на литературното развитие, или които му пречат.

Сравнителното литературознание има задачата — и трябва днес все по-широко да разгърне тази задача — да превърне изучаването на литературата във фактор за опознаването на народите помежду им. Това то постига, като разкрива отношенията на една литература към друга; като издирва отношенията на един писател към друг народ и друга литература; като проследява разпространението на една литература в чужда среда чрез преводи; като изучава сюжетите и образите, заети от чужда среда, и т. п.

Посочената задача — трябва да признаем — отстояват френските компаративисти, поменати вече, Ж.-М. Каре и М.-Фр. Гюйард. С тази задача обаче нашето литературознание отдавна вече издирва междуплеменните и междулитературни връзки в областта на славянските литератури. И това не е случайно — тези връзки имат голямо значение за установяване духовната близост между нашите народи, за укрепването на дружбата между тях. Безспорно, многобройните произведения с български теми в чешката литература от епохата на Чешкото и Българското възраждане запознават чешкия народ с българския, будят съчувствието и любовта на чехите към българите и България, съдействуват за взаимното разбиране на двата народа, поддържат будно славянското чувство на чехите към българите, защищават каузата на един поробен славянски народ. Достатъчно е да припомним как Ян Неруда се намесва със своите фейлетони в Руско-турската освободителна война от 1877—1878 г. на страната на русите и българите или как Каролина Светла в повестта си „Плевен“ определя чешкия патриот като славянофил, русофил и българофил, за да разберем задачата на литературоведа-славист, който издирва връзките на чешката литература с българския народ, като голяма, обществено-значима, внасяща яснота и обич между два народа.¹

За опознаването на народите помежду им допринася особено познавателната стойност на реалистичната литература.

Изследването на всички набелязани литературни явления и процеси, взаимовръзки и взаимодействия — обширни, многообразни, имащи историческо значение — не може да се задоволи с метода на съпоставянето и аналогията, употребяван от компаративистите. Връзките и взаимодействията имат в основата си свои закономерности и пред изследователя стои задачата да издири тяхната обусловеност — ред исторически, социо-

¹ Сравни моите работи „Българи и чехи в епохата на тяхното възраждане“, София 1945, 1953, „Българо-полски литературни връзки в епохата на Българското възраждане“, София 1956, и др.

логически, психологически предпоставки. Връзките и взаимодействия обикновено са обусловени от сходен живот и развитие. Въпросът обаче е твърде сложен и решението изисква конкретно проучване на явленията.

Резултатите от изследването в областта на сравнителното литературознание ще бъдат толкова по-големи, върху колкото по-широка основа това изследване се постави. Поменатото изследване на проф. Иван Шишманов „Песента за „мъртвия брат“ в поезията на балканските народи“ разкрива усилията на нашия учен за решение на важни въпроси, излизащи дори извън кръга на обикновените фолклорни, литературно-исторически и литературно-естетически занимания. Проф. Шишманов определя така своята задача: „Като предприемаме да напишем историята на едно сказание, ние си поставяме за задача да дадем не само един принос към сравнителния фолклор, собствено сравнителната литературна история, но и един малък принос към демопсихологията на балканските народи. Генеалогията на едно сказание, даже да е то от кръга на такова едно знаменито произведение като Ленора (на немския поет Бюргер), не би имала голямо значение, ако не би била един важен показалец за международните и междуплеменните сношения и културни влияния, които са обусловили тая генеалогия, а тъкмо нашето сказание, ограничено върху една определена група от народности, е един рядък предмет за демопсихологични наблюдения.“¹

Разбира се, нашето литературознание днес трябва да надхвърли високо проф. Иван Шишманов както по избора на поставяните проблеми, така и по методологията и следователно и по резултатите от тяхното решение. Нови възможности стоят днес пред литературоведа, който е въоръжен с научен — марксистически мироглед и метод, за когото е ясно, че действителността трябва не само да се опознае, но и да се промени.

Необходимостта от прощфтяването на сравнителното литературознание на марксистко-ленинска основа днес е явна повече от всякога. Общата борба за освобождение на пролетариата, от една страна, а от друга, пролетарската солидарност в тая борба водят до много взаимовръзки и взаимодействия — предмет на изучаването на сравнителното литературознание. Те налагат на литературоведа-марксист да разкрие сходните черти в националните литератури: гражданския патос, който руши бастилите на капитализма и изобщо на класовото общество и възправя пред читателя героя-борец, излязъл от „мрачните бездни“, за да разбие със своя чук „златолуспестия гигант“. Многонационалната литература на Съветския съюз е област, която литературоведът може да изброди докрай само със сравнителния метод: тук явленията са плод на едно и също развитие, а и взаимодействията са тъй големи, че неведнъж започват дори да доминират над националната традиция, от която се прави истински скок напред. Подобното развитие на страните от социалистическия лагер и многостранните връзки между тях, както и превръщането на социализма в световна система успоредяват все повече линиите на развитието на националните литератури.

Когато застане пред съвременната прогресивна литература на Запад, литературоведът също е изправен пред сходни черти, формирани се в борбата за мир, прогрес и социална справедливост и под въздействието на най-прогресивните литератури — социалистическо-реалистичните. Най-сетне и когато изучава литературата на империалистическия

¹ Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, т. XV, стр. 450.

Запад, литературоведът се натъква на голям брой сходни черти и взаимодействия, дължещи се на общия „залез на Запада“.

Всичко това означава, че литературоведът, който се стреми към по-значителни обобщения и разкриването на закономерностите в литературното развитие, не може да се ограничи само в една литература. Но работата с повече литератури — тяхното сравнително проучване — има за литературоведа-марксист и друга привлекателна сила. Резултатите от изследването в областта на сравнителното литературознание могат и следователно трябва да имат по-голямо приложение в литературната практика. Работейки с повече литератури, сравнителното литературознание получава перспективата да обменя опита на различните литератури и писатели; то е в състояние да обогатява националните литератури с големите постижения на световната литература.

То е в състояние да подпомага развитието на социалистическия реализъм, като пренася опита на съветските писатели в другите социалистически литератури и обратно: опита на писателите социалистически реалисти от социалистическите страни в съветската литература.

Днес то може и следователно трябва да обогатява националните литератури на страните извън социалистическия лагер с постиженията на социалистическия реализъм от Съветския съюз и от нашите литератури — на социалистическите страни.

Нашият опит в областта на литературата става световен опит.

Прогресивните литератури черпят от нашия опит.

Връзките ни с литературите в капиталистическите страни трябва да се ориентират и действително се ориентират към прогресивната, възходящата им линия. Изследвайки ги, литературоведът може да разкрие и дори да подтикне развитието им към социалистическия реализъм.

Както изтъкнахме, сравнителното литературознание подпомага опознаването и сближаването на народите помежду им. Борбите, строителството и вдъхновените от тях герои в социалистическите страни, изобразени в нашите социалистическо-реалистични литератури и разкривани чрез сравнителното литературознание успоредно с деградацията, егоизма и робството в капиталистическия свят, стават пример за милионите в световен мащаб.

При това положение сравнителното литературознание не може да не получи своето предно място сред другите литературоведски дисциплини. Усъвършенствването на неговите методи и поставянето и решението на неговите проблеми трябва да се извършат бързо и смело, за да даде то своя принос в разцвета на нашата наука и в културното строителство на нашата епоха.